

man ikilik ortadan kalkar. Halbuki kurb ve bu'dun söz konusu edildiği hallerde yakın olanla yakın olunanın meydana getirdiği bir ikilik vardır. Bunun için Hâce Abdullâh-ı Herevî kurbun sonunun ikilik olduğunu, bu durumda kurbun bir bakıma bu'd, tasavvufun hedefinin ise vahdet olduğunu söyler (*Tabakât*, s. 192, 492, 651).

Sâlikin kendisini Hakk'a yakın bilmesi ve bunun sözünü etmesi O'na yakın olmasına engeldir. Bu anlamda kurb perde olduğu için kurb aslında bu'ddur. Nitekim bazı hallerde sâlik kendini Hakk'a yakın sandığı bir zamanda ondan uzak kalır. Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî'nin kurbdan söz edenlere "İçinde bulunduğunuz halde ona en yakın olan ondan en uzak kalandır" demesi bunu ifade eder (Kuşeyrî, s. 216).

Allah'a yakın olmak, O'nun sevgi ve rızasına ermek bütün ibadetlerin gayesidir. Böyle bir yakınlık sağladığı için kurban bu ad verilmiştir. Dinde dereceleri en yüksek olanlar mukarrebûn denilen Hakk'ın yakın dostlarıdır (el-Vâkıa 56/11, 88). Âhîrette en iyi nimetler onlar için hazırlanmıştır (el-Mutaffifîn 83/28). Allah'a en yakın olan meleklerle de mukarrebûn denilmiştir (en-Nisâ 4/172). Mukarreb olanlar en iyi şekilde davrandıkları ve ibadet ettikleri için Ebû Saîd, "Ebrârin hasenatı mukarreblerin seyyiatıdır" demiştir. İnsan en çok ibadet halinde iken Hakk'a yakın olur (el-Alak 96/19). Bir hadiste, "Kulun Allah'a en yakın olduğu zaman secdede bulunduğu andır" denilmiştir (*Müsned*, II, 421; Müslim, "Şalât", 215). İnsanı mânen yükseltip Hakk'a yaklaştırdığı için namaz müminin mi'râci sayılmıştır (Hücvîrî, s. 306).

Biri Hakk'ın kuluna, diğeri kulun Hakk'a yakın olması tarzında iki türlü kurb vardır. Karîb Allah'ın isimlerindedir. "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf 50/16); "Ben yakınım, dua edenin çağırısına icâbet ederim" (el-Bakara 2/186) meâlindeki âyetleri yorumlayan sûfiler biri genel, diğeri özel olmak üzere Allah'ın iki türlü yakınlığından söz ederler. Genel anlamda Allah bütün insanlara aynı derecede yakındır. Bu, Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarıyla onlara yakın oluşu demektir. Özel anlamda ise Allah müminlere, bilhassa takvâ sahiplerine ve velîlere yakındır. "Kendisine bir karış yaklaşanlara O bir kulaç yaklaşır" (Buhârî, "Tevhîd", 5; Müslim, "Zikir", 302). Bu, Allah'ın rahmeti ve lutfu ile onlara yakın olmasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu iki kurbdan başka üçüncü bir kurbun daha bulunduğunu,

ancak bunun açıklanmasının mümkün olmadığını söyler (*el-Fütûhât*, II, 560).

Tasavvufta farzların sağladığı yakınlığa "kurb-ı ferâiz", nâfilelerin sağladığı yakınlığa "kurb-ı nevâfil" denir. Bir hadiste "Kul, farz olan ibadetlerle Allah'a yaklaştığı kadar hiçbir şeyle O'na yaklaşamaz"; kutsî bir hadiste "Kul farzları ifa ederek bana yaklaşır. Nâfilelerle de ben onu sevinceye kadar bana yaklaşır. Ben onu sevince onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum, o zaman benimle görür, benimle işitir, benimle tutar" buyurulmuştur (Buhârî, "Rekâ'ik", 38). Kurb-ı ferâizde Hak fâil, kul O'nun aletidir. "Attığın zaman sen atmadın, onu Allah attı" (el-Enfâl 8/17) meâlindeki âyette buna işaret edilmiştir. Kurb-ı nevâfilde kul fâil, Hak ise onun fiillerini icra etmesine yardımcıdır. Bazıları kurb-ı nevâfile üstünlük tanımışlarsa da mutasavvıfların büyük çoğunluğu kurb-ı ferâizin daha üstün olduğu görüşündedir. Çünkü kurb-ı nevâfile ancak makâm-ı cem'a, kurb-ı ferâize ise makâm-ı cem'u'l-cem'a vâsil olan sâlik ulaşabilir. Nevâfil kelimesini nefy-i vücûd olarak yorumlayan sûfiler de vardır. İbnü'l-Arabî, namaz ve oruç gibi bedenle yapılan (zâhirî) fiillerden çok iman ve ihlâs gibi kalbî (bâtınî) fiillerin insanı Allah'a yaklaştırdığını söyler (a.g.e., II, 558-561).

Allah'a yakın olma hali insanı ağır bir sorumluluğun altına sokar. O'na yakın olmanın yükümlülüğünü yerine getirmek kolay olmadığından bu halde bulunan velîler büyük sıkıntılar çeker; "Kurb-ı sultân âteşi süzândır" demelerine rağmen O'na daha fazla yakın olmak ister, O'ndan uzak düşmekten son derece çekinirler. Yakın ve uzak ifadelerinin itibârî ve izâfî olduğu, hakikatte Allah'ın her şeye o şeyin kendisinden daha yakın bulunduğu unutulmamalıdır.

Nakşibendilik'te fenâ, bekâ, sülûk ve cezbeyle elde edilen yakınlığa "kurb-ı velâyet", Hz. Peygamber'e tâbi ve vâris olma yoluyla kazanılan yakınlığa "kurb-ı nübüvvet" denir ve ikincisi daha makbul sayılır (Abdülmeccid el-Hânî, s. 189).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâşânî, *İştlâhâtü's-şüfiyye*, "kurb" md.; a.mf., *Leṭâ'ifü'l-İslâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1416/1996, II, 229; *et-Ta'rîfât*, "kurb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 115; II, 1164; *Müsned*, II, 421; Buhârî, "Tevhîd", 5, "Rekâ'ik", 38; Müslim, "Zikir", 302, "Şalât", 215; İbn Mâce, "Fiten", 38; Hakîm et-Tirmizî, *Ḥatmü'l-evliyâ*, Beyrut 1960, s. 499; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 84; Kelâbâzî, *Taarruf* (Uludağ), s. 159-160; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütübü'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 100, 110; Sülemî, *Tabakât*, s. 106, 166, 270, 466,

560; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 306; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 174-177, 216; Herevî, *Tabakât*, s. 192, 492, 651; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfnâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1347, s. 195; Baklî, *Şerḥ-i Şaḥiyyât*, Tahran 1983, s. 518; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 558-561; a.mf., *Menâzilü'l-kurbe*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyüddin Efendi, nr. 770; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ*, V, 499; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 502; *Reşehât Tercümesi*, s. 187; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256/1840, s. 222; Seyyid Sâdik-ı Güherin, *Şerḥ-i İştlâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1367, II, 310; Abdülmeccid el-Hânî, *el-Ḥadâ'iku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 189; *el-Mu'cemü's-şüfî*, s. 936.

SÜLEYMAN ATEŞ

KURBAN

(قربان)

İbadet amacıyla hayvan kesimi ve bu maksatla kesilen hayvan.

Arapça'da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan **kurbân** kelimesi dinî terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşıp şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. Kurban hemen bütün dinlerin ana temalarından birini teşkil ettiği gibi çeşitli dillerde bu kavramı ifade için kullanılan kelimelerin kök anlamlarında da müşterek taraflar vardır. Latince kökenli Batı dillerinde kurban karşılığı kullanılan **sacrifice** kökünde "kutlamak, bir nesnenin tanrıya sunulması", **offering** de "tanrıya hale getirilmesi", **offering** de "tanrıya ifade edilme, takdime" anlamını taşır. Eski Ahid'de kurban karşılığında "bağış ve vergi" mânasındaki **minha**, "yaklaş-tıran şey" anlamında **gorban** ve "kutsal kan dökme"yi ifade eden **zebâh** kelimeleri kullanılır (Tekvîn, 4/3, 31/54, 32/14, 33/10; Çıkış 10/25, 12/27; Levililer, 2/1-13; Ezra, 20/28, 40/43). Sâmi gelenek içinde yer alan Arapça'da kurban kelimesi terim anlamındaki kurbanı da kuşatacak biçimde daha genel bir anlam taşırken İslâmî literatürde ibadet amacıyla kesilen hayvana **udhiyye** (**dahiyye**) eti için kesilen hayvana **zebîha** denilir. Udhîyye adlandırması, hayvanın kurban bayramında kuşluk vakti (duhâ) kesilmekte oluşuyla açıklanır. "İbadet" anlamında **nesike**, **nüsûk** ve **mensek** de özeld kurbanı ifade eder. Hac ve umrede kesilen kurbanlar ise genel olarak "sevkedilip götürülen, sunulan şey" mânasında **hedy** veya kesilen hayvanın bü-

yükbaş ya da küçükbaş oluşuna göre bedene ve dem şeklinde özel isimler almış, doğan çocuk için kesilen kurbanı da yeni doğan çocuğun başındaki saçın adından hareketle akıka denilmiştir. Türkçe’de kurban kelimesi yalın olarak kullanıldığında kurban bayramında ibadet amacıyla kesilen hayvanı ve bu kesim işlemini ifade ederken diğerleri türüne göre “adak kurbanı, kefareet kurbanı” gibi özel isimler almıştır.

İslâm Öncesi Dinlerde Kurban. Kurban tapınılan tabiat üstü varlık veya varlıklara yaklaşma, şükran duygularını ifade etme, bir şey isteme ya da günahlara kefareet olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelere. Tabiat üstü bir güce sunulan nesnelere genel anlamda **takdim** adı verilirken kurban kelimesi özellikle öldürme veya boğazlama yoluyla sunulanlar için kullanılmaktadır. Kurban olayında esas unsur, sunulan hediye kabul etme durumunda olan tabiat üstü gücün veya kendisine böyle bir güç atfedilmiş olan varlığın bulunmasıdır. Kurban sunan kişi bu şekilde tabiat üstü güçle ilişkiye girmeyi veya daha önce girmiş olduğu ilişkiyi sürdürmeyi amaçlar. Öte yandan bazı toplumlarda kurban olarak takdim edilen nesnelere yok edilmesi işlemi esas kabul edilmiş, buna göre kurban, “objelerin bir tanrıya veya herhangi bir tabiat üstü güce takdim edildiği bir kült faaliyeti” olarak tanımlanmıştır. Takdim edenin, bir şeyi kendi tasarrufundan çıkarıp tabiat üstü bir alıcıya sunduğu düşüncesi esas alınarak kurban, “icra edilişi esnasında bir şeyin sunulduğu veya yok edildiği, objesinin mânevî bir güç kaynağı ile böyle bir güce ihtiyaç duyan kişi arasında ilişkiler tesis ettiği dinî tören” şeklinde tarif edilmiştir.

Erken Paleolitik dönemden itibaren çeşitli kültürlerde kurban ibadetinin farklı uygulamaları ortaya çıkmıştır. Antik Yunan dininde yer altı ve deniz tanrılarına siyah, ateş tanrılarına kırmızı renkte hayvanlar, güneş tanrısı Helios’a süratli atlar, tanrı Zeus’a kozmik verimlilik güçlerinin simgesi olarak kabul edilen boğa kurban edilirdi. Kurban vasıtasıyla tanrıların, tanrılar sayesinde de insan ve tabiatın yaşadığına inanılırdı. Arkeolojik bulgular, eski Mısır’da rahiplerin idaresinde âyin haline getirilmiş kurban kültürünün bulunduğunu göstermektedir. Sumerler’in yaşadığı eski Mezopotamya’da da rahiplerin eşliğinde zorunlu kurbanlarla iştirak edilen oldukça gelişmiş bayram takvimleri bu-

lunurdu. Hititler’in tanrıların yardım ve affını kazanmak için kurban kestikleri, bazı yiyecekler takdim ettikleri bilinmektedir. Dinî ve mitolojik Ugarit metinlerinde Mezopotamya ve Ken’ân özelliği taşıyan bir kurban kültürünün izleri görülmektedir. Milâttan önce ilk binyıla kadar tarihlendirilen kitâbelere göre Güney Arabistan’ın yüksek kültürlerinde rahiplerce yönetilen, güneş, ay ve Venüs gibi yıldızlarla büyük tanrılara sunulan kurban âyinleri vardı. Eski İranlılar tanrılara kurbanlar, çeşitli bitkiler ve haoma içkisi sunmuşlardır. Zerdüşht hayvan kurbanını yasaklayarak Ahura Mazda’ya adak ve şükürler kurbanını telkin ettiyse de ölümünden sonra canlı kurban âdetine geri dönmüştür. İranlılar adak ve şükranlarını Hürmüz’e, diğer takdimelerini de kötülüğü engellemesi için Ehrimen’e arz ederlerdi. Sâbiî toplumunda güvercin ve koçun kurban edildiği törenleri vaftiz olmuş rahip veya yardımcısı icra eder, kurban edilen hayvanın kutsiyetine inanıldığından vaftiz olmayanların ona dokunmasına izin verilmezdi. Günümüz ilkel kabilelerinde tanrıların yardımlarını sağlamak, gazaplarından korunmak veya günahlardan kurtulmak için tavuk kurbanı yaygındır; ayrıca sığır ve köpek de kurban edilmekte, yiyecek ve içecek maddeleri sunulmaktadır.

Japon dini Şintoizm’de kurban ve takdimeler tanrılara ve ölümlere, onların öfkesini yatıştırıp lutuf ve yardımlarını sağlamak veya günahlara kefareet düşüncesiyle sunulurdu. Erken dönemlerde uygulanan insan kurbanlarının yerini sonradan hayvan kurbanları almıştır. Günümüzde pirinç ve pirinç şarabından oluşan yemek takdimeleriyle elbise ve mesken dahil üç aslı ihtiyaca tekabül eden her şey kurban olarak sunulmaktadır.

Eski Çin’de tanrılara ve ölen ataların ruhlarına onları memnun etmek ve ilâhî lutuflar elde etmek amacıyla evcil olan ve olmayan hayvanlar kurban edilir; hububat, mayalandırılmış içki, çeşitli yiyecekler ve ipek gibi takdimeler sunulurdu. Önceleri yaygın olan insan kurbanına Konfüçyüs’le birlikte son verilmiştir. İmparator tarafından kış gündönümünde göğ ve yere sunulan kurbanın önemli bir yeri vardı. En önemli takdimeler bütün ailenin bir araya geldiği, senenin ilk ve son günlerinde yapılırdı. Güneş tutulması, sel baskını, salgın hastalık, kuraklık, açlık gibi durumlarda da uygun kurbanlar sunulurdu.

Hinduizm’de kurban insanları kurtuluş götüren yollardan biridir. Brahmanlar döneminde, kozmik gücü meydana getirdiğine inanılan ve yaratılışın sırrı, kâinatın devamının anahtarı olarak kabul edilen kurban merasimi rahiplerin nezaretinde gerçekleştirilirdi. Vedalar döneminde günlük merasimler ateşte yakılan takdimeleri, kutsal soma içkisini yere dökmeyi, atalara, yer tanrılarına ve ruhlarla yiyecek takdimelerini ihtiva ederdi. Aylık takdimeler yeni ay ve dolunayda çeşitli tanrılara, özellikle fırtına tanrısı İndra’ya sunulan pastalar ve yiyeceklerdi. Fakat kefareet niyetiyle ve ilkbaharın başlangıcında bolluk düşüncesiyle, yağmurlu mevsim ve serin kış beklentisiyle rahipler tarafından bir yılda üç defa olmak üzere mevsimlik kurbanlar sunulurdu. Upanişadlar sonrası dönemde de kurban sistemi korunmuş, ancak mâbed ibadetinin ortaya çıkışı ve Budizm, Jainizm gibi yeni dinlerin muhalefeti sebebiyle giderek önemini kaybetmiştir. Çünkü Budizm ve Jainizm’de “Ahimsa” (hiçbir canlıyı öldürmemek) prensibi ve tenâsüh inancı gereği canlı yaratıklar kurban edilmemektedir. Ancak her iki din mensupları mâbedlerinde tütsü, mum, buhur, yiyecek ve içecekler takdim ederlerdi.

Yahudilik’te bazı hayvanların veya yiyeceklerin Tanrı’ya bağlılığın bir işareti olarak ve O’nun lutfunu kazanmak, affını sağlamak niyetiyle bir mezbah üzerinde tamamen ya da kısmen yok edilmesinden ibaret olan kurban ibadetinin tarihi Hz. İbrâhim’e kadar götürülmektedir. Onun döneminde sığır, davar, kumru, güvercin gibi hayvanlar Tanrı’ya sunulurdu (Tekvîn, 8/20, 13/18, 15/7-11, 17-21). İshak (Tekvîn, 26/25) ve oğlu Ya’küb tarafından da devam ettirilen kurban geleneği İsrâilîoğulları’nca, bazı dönemlerdeki farklı uygulamalarla birlikte Kudüs’teki mâbedin 70 yılında Romalılar tarafından yıkılışına kadar sürdürülmüştür.

Ahd-i Atik’te kurbanı ifade eden en kapsamlı terim İbrânîce’de “vermek” anlamına gelen “manah” fiilinden türetilmiş, “bir bağış veya vergi” mânâsındaki “minha”dır. Bu kelime hububat takdimelerinin (Levililer, 2; İşaya, 43/2), genel olarak kurbanı (I. Samuel, 2/29, 26/19) ve özellikle de hayvan kurbanlarını (Tekvîn, 4/3, 4; I. Samuel, 2/12-17) ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kurban karşılığında kullanılan bir diğer terim, “grb” kökünden “yaklaş-tıran şey” anlamına gelen ve kanlı kansız bütün takdimeler için kullanılan “gorban”dır (Levililer, 1/2-9; Ezra, 20/28, 40/

43). Mezbah üzerinde tamamen yakılan takdime veya kurban çeşidini ifade etmek için kullanılan kelime İbrânîce'de "yükselemek" mânâsındaki "olah"tır (Tekvîn, 4/8-20; Çıkış, 10/25; Levililer, 1/17). "Kutsal kanı dökmek" veya "boğazlanan şey" anlamlarına gelen "zebah" ise genellikle komünyon kurbanını ve bir hayvanı sırf etini yemek niyetiyle boğazlamayı ifade etmektedir (Tekvîn, 31/54; Çıkış, 10/25, 12/27). İbrânîce'de hem "günah" hem de "günahı ortadan kaldıran dinî tören" mânâsındaki "hattah" ile (Levililer, 4/1-5, 13, 6/17-23) "suç" ve "daha sonra kendisiyle bu suçun düzeltildiği vasıta" mânâsındaki "asham" kelimeleri ise kefarete düşüncesiyle sunulan kurbanlar için kullanılmaktadır.

Yahudilik'te kurban uygulaması, Mûsâ şeriatında uygun görülen hayvanları boğazlamak suretiyle sunulan kanlı kurbanlar ve çeşitli yiyecek, su ve şarap gibi içeceklerin takdim edilmesi şeklindeki kanlı kurbanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kurbanlar günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık olarak sunulurdu. Dâimî kurban (olat tamid) her gün sabah akşam sunulan birer yıllık iki kuzudan ibaretti (Çıkış, 29/38-42). Haftalık kurban olarak sebt gününde yakılan takdimeden başka birer yıllık kusursuz iki erkek kuzu boğazlanırdı (Sayılar, 28/9-10). Aylık kurban niyetiyle her kamerî ayın ilk gününde iki genç boğa, bir koç, birer yıllık kusursuz yedi erkek kuzu, ayrıca suç takdimesi olarak "yeni ay bayramı kurbanı" adı verilen bir erkek sunulurdu (Sayılar, 28/11-15). Yıllık kurbanlar arasında, senenin belirli zamanlarında kutlanan bayram günlerinde takdim edilen kurbanların ayrı bir yeri vardır. İsrâilîoğulları'nın Mısır bölgesindeki esaretlerinden kurtuluşunun anısına (Çıkış, 12/12-14) kutlanan Fısh (Pesah) bayramında bir kuzu kurban edilirdi (Çıkış, 12/1-19, 21-24, 43-49; Levililer, 23/4-8). Fısh'ın ikinci gecesinden itibaren ellinci güne kadar kutlanan ilk mahsul bayramında çeşitli ziraî ürünlerin turfandası sunulur, bir yıllık kusursuz erkek kuzu da kurban edilirdi (Çıkış, 11/4-5, 12/29-32, 13/1-2, 12, 22/29, 34/19-20). Takdimelerin yapıldığı bir diğer bayram da Roşhaşahan'ın ilk gününden itibaren on günlük tövbe zamanının sonundaki kefarete gündür (Yom Kipur). Öte yandan Yahova'nın İsrâilîoğulları'ndan istediği başka takdime çeşitleri de vardı (Çıkış, 25/1-7, 35/4-9, 20-29, 36/3). Nitekim Tevrat'ta ve Kur'an'da belirtildiğine göre Hz. Mûsâ zamanında İsrâilîoğulları'ndan bir de sağlam, kusursuz, üzerine hiç boyunduruk

binmemiş inek kurban etmeleri istenmiş ve bu kurbanla ilgili işlemler ayrıca bildirilmiştir (Sayılar, 19/1-10; Tesniye, 21/1-9; el-Bakara 2/67-73). Tevrat'ta kurbanın temiz ve eti yenilen hayvanlardan seçilmesi istenmiştir (Levililer, 1/1-2, 11/47; Tesniye, 14/11, 20).

Kurban edilecek hayvanlar kusursuz olmalıdır. Pek çok durumda hayvanın erkek olması istenmiş, şükür ve ilk mahsul takdimeleri gibi diğer durumlarda erkekle dişi arasında tercih kişiye bırakılmıştır. Kurban olarak sunulan hayvanların doğumdan itibaren yedi günden önce takdim edilmemesi (Levililer, 22/26-27), anne ile yavrusunun aynı günde boğazlanmaması emredilmiştir (Levililer, 22/28). İlk doğanlar bir yıl içinde takdim edilmelidir (Tesniye, 15/19). Pesah kuzusunda olduğu gibi yakılan takdimeleri günah ve şükran takdimelerinin bir yaşından daha fazla olması istenmiştir (Çıkış, 12/5, 29/38; Levililer, 9/3, 23/12, 19). Bazı özel kurbanların bir iş yapmamış, boyunduruk vurulmamış ve henüz yavru lamamış bir hayvandan olması gerekirdi (Sayılar, 19/1-10; el-Bakara 2/67-71). Ayrıca kurbanın onu sunan kimsenin malî olması gerekiyordu (Tesniye, 28/19; II. Samuel, 24/24).

Kurbanın eti hakkında yapılacak işlem kurbanın takdim edilmiş amacına göre değişiklik arz etmekteydi. Yakılmak üzere sunulan kurbanın eti tamamen mezbah üzerinde yakılır; komünyon kurbanı kohehenler, onu takdim eden ve yakınları tarafından yenirdi (Levililer, 7/15-21, 32-34, 35-36, 22/29-30). Kurbanın kanı ve Tanrı'ya tahsis edilen yağının yenilmemesi ve bütün nesiller boyunca buna riayet edilmesi istenmiştir (Levililer, 3/17, 7/22-31, 17/10-14).

Hz. İsa zamanındaki kurban uygulamaları Ahd-i Atîk'e dayandırılmaktaysa da sonradan Hıristiyanlık'ta İsa'yı merkezleştiren farklı bir kurban anlayışı geliştirilmiştir. Kendisi de bir İsrâillî olan İsa dünyaya geldiğinde ailesi yahudi şeriatına uyarak (Çıkış, 13/2, 12; Levililer, 12/2-6, 8) kurban sunmak için Yerusâlim'e gitmiş ve İsa'yı da götürmüş (Luka, 2/22-24), İsa, İsrâilîoğulları'nın kutladığı Pesah bayramlarına katılmıştır (Matta, 26/2, 17-19; Markos, 14/12-16). Öte yandan İsa, bir cüzzamlıyı iyi ettikten sonra Mûsâ şeriatında belirtildiği üzere (Levililer, 13/49, 14/2-9) bir kurban kesmesini (Matta, 8/4), din kardeşleriyle dargın olan birinin barıştıktan sonra takdimesini sunmasını istemiştir (Matta, 5/23-24). Bu uygulamalara rağmen İsa'nın çarmıha gerilmesi ve

diriltilmesi inancının ardından Hıristiyanlığın Yahudilik'ten ayrı bir din mahiyeti kazanmaya başladığı bilinmektedir. Nitekim hıristiyan geleneğinde İsa'nın havârilileri yediği son akşam yemeğinde insanlar için döktüğünden bahsettiği kanının Ahd-i Cedîd olduğuna ve insanların Tanrı ile barıştırdığına inanılmış (Matta, 26/26-28; Markos, 14/22-24), Ahd-i Atîk Pesahı'nın icrası sayılan bu yemeğin İsa'nın kendisini Baba'sına takdim ettiği bir âyin anlamına geldiği anlayışı benimsenmiştir.

İnciller'deki, "İsa'nın kanı birçoklarının günahının bağışlanması için döktü" (Matta, 26/26-28); "İnsanoğlu kendisine hizmet edilmeye değil, ancak hizmet etmeye ve birçokları için canını fide olarak vermeye geldi" (Matta, 20/28; Markos, 10/45) ve Pavlus'un mektuplarındaki "günah için bir kurban" (İbrânîler'e Mektup, 10/12) ve "Tanrı'ya kurban" (Efesoslular'a Mektup, 5/2) şeklindeki ifadeleri, Hz. İsa'yı insanlığı aslı günahahtan kurtaran bir kurban (Romalılar'a Mektup, 5/12-21; I. Korintoslular, 15/21-22) olarak gören inanca esas teşkil etmiştir. Böylece hıristiyan ilâhiyatında İsa'nın haç üzerindeki ölümünün tek başına yeterli ve diğer kurban sunma fiillerini faydasız kılan biricik kurban olduğu inancı kabul edilmiş, İsa, kendisi ilk ve son kurban olarak Ahd-i Atîk'in kurban sistemini iptal etmiştir (İbrânîler'e Mektup, 10/5-10).

BİBLİYOGRAFYA :

- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "krb" md.; J. M. P. Smith, "Sacrifice", *A Dictionary of Religion and Ethics* (ed. S. Mathews – G. B. Smith), London 1921, s. 394-395; *IDB*, IV, 147-158; *DB²*, s. 868-876; *The Wordsworth Dictionary of Beliefs and Religions* (ed. R. Goring), Edinburgh 1992, s. 230-231; R. K. Yerkes, *Sacrifice*, London 1953, s. 1-7, 115-196, 197-216; F. H. Hilliard, *How Men Worship*, London 1969, s. 12, 37-38, 54-55, 59; R. de Vaux, *Ancient Israel*, London 1973, s. 406-456, 484, 507, 510-517; G. Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1974, s. 64-67, 69-70; S. A. Nigosian, *World Religions*, London 1975, s. 106; H. Hubert – M. Mauss, *Sacrifice: Its Nature and Function* (trc. W. D. Halls), Chicago 1981, s. 1-103; Şinasi Gündüz, *Sâbitler: Son Gnostikler*, Ankara 1995, s. 161-162; a.m.f., *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 226-227; B. J. Cooke, "Sacrifice (In Christian Theology)", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, XII, 837-840; *The Concise Encyclopedia of Living Faiths* (ed. R. C. Zaehner), London 1971, s. 213, 218-221; E. O. James, "Sacrifice", *ERE*, XI, 1-7; C. A. F. Rhys Davids, "Sacrifice" (Buddhist)", a.e., XI, 7-8; E. Edwards, "Sacrifice (Iranian)", a.e., XI, 18-21; M. Revon, "Sacrifice (Japanese)", a.e., XI, 21-24; J. Henninger, "Sacrifice", *ER*, XII, 544-556.